

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI (1923-1950)

Ali GÖKDÜL*

Özet

I. Dünya Savaşı'nın ardından birçok Avrupa devleti, çeşitli nedenlerle, toprak ve tarım konularında reform politikaları uygulamaya koymuşlardır. Türkiye ise, bu Avrupa devletlerinin aksine, özellikle Cumhuriyet'in ilanını müteakip dönemde kapsamlı bir reform hareketine girişmemiş; ancak, topraksız çiftçiyi toprak sahibi yapmak, toprakların sürekli işlenmesini sağlamak ve bu sayede tarımsal kalkınmayı başarmak hedefini canlı tutmuştur.

Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri, Atatürk Dönemi'nde bir toprak ve tarım reformu kanunu çıkarmamışlardır. 1923'ten itibaren tarım ve toprak konularının ele alınmaya başlandığı görülmüş; Anayasal kanunlar ve bu kanunlarda yapılan düzenlemeler doğrultusunda toprak ve tarım alanında pek çok uygulamaya gidildiği de tespit edilmiştir. Bu uygulamalar, özellikle mübadillerin ve mültecilerin topraklandırılması ve tarım sektörünün sorunlarının çözülmesine çalışılması ile sınırlı kalmıştır. İlerleyen dönemde, 1937 yılında, bir toprak reformu yasa tasarısı hazırlanmış; ancak bunun yasalaşması II. Dünya Savaşı sonunda gerçekleşmiştir. 1945 yılında, devleti ekonomik ve sosyal anlamda refaha kavuşturması da umulan 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu yasalaşmıştır. Ancak, ne var ki, Cumhuriyet Halk Partisi'nin tarım ve toprak reformu çalışmaları devlete ait bir kısım toprakların kamulaştırılması dışında çok yüzeysel kalmıştır. Bu olguda, siyasi, iktisadi ve sosyal sürecin Türkiye'nin geleceğini de etkilediği görülmüştür.

Araştırmada, dönemin anı türü kaynaklarının yanı sıra, arşiv belgeleri, kanunlar, TBMM zabıt cerideleri, raporlar, yerli ve yabancı literatür kaynaklar kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Toprak Reformu, Tarım Reformu, Türkiye Cumhuriyeti, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu.

* Dr., gkd1_42@hotmail.com

LAND AND AGRICULTURAL REFORM POLICIES OF THE REPUBLIC PEOPLE'E PARTY (1923-1950)

Abstract

After the First World War, many European states implemented reform policies on land and agriculture for various reasons. Contrary to these European states, Türkiye did not engage in a comprehensive reform movement, especially in the period following the proclamation of the Republic; However, it has kept its goal of making landless farmers landowners, ensuring that the lands are continuously cultivated, and thus ensuring agricultural development.

A land and agriculture reform law was not enacted by the governments of the Republican People's Party in the Atatürk Period. It has been seen that agriculture and land issues have started to be discussed since 1923. It has also been observed that many practices have been made in the field of soil and agriculture in line with the constitutional laws and the regulations made in these laws. These practices were limited to the distribution of land especially to the refugees and the displaced people and working on solving the problems in agriculture. In the following period, in 1937, a land reform bill was prepared; but it was enacted at the end of World War II. In 1945, the Law on Landing the Farmer No. 4753, which was hoped to bring economic and social welfare to the state, was enacted. However, the agricultural and land reform efforts of the Republican People's Party remained very superficial, except for the expropriation of some state- owned lands. It has been seen that this political, economic and social process also affects the future of Türkiye.

Today, the economic policies implemented in the past have guided us in solving the problems related to the economy and determining the targets. The process of establishing these policies has also been an issue that needs to be addressed through a political equation. In this respect, the Republican People's Party, which left its mark on our recent past, namely the Single Party Period formed the boundaries of our field of study and the process of land reform policies was discussed in chronological order. In this respect, the issue of agrarian reform was also discussed together with the issue of land reform. Since it is known that the war conditions affect the economy as well as the politics of the country, the policies followed by the European countries on the land and agricultural reform issues were examined, and an important report prepared on the land reform

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI
(1923-1950)

was used in this study.

In this research, memoirs of the period, archival documents, laws, TGNA minutes, reports, domestic and foreign literature sources were used.

Keywords: Republican People's Party, Land Reform, Agrarian Reform, Republic of Turkey, Land Reform Law.

GİRİŞ

Toprak konusu, her dönem devletleri ve toplumları ilgilendiren bir mesele olmuştur. “Toprak reformu” ve “tarım reformu” kavramları birbirini tamamlayan kavramlar olup, tarım sektörüne ulusal ekonomi içinde gereken önemin verilmesi konularını içermektedir.¹ Toprak reformu, ekonomik, sosyal ve siyasal yapıdaki dengesizlikleri ortadan kaldırmak ve daha ileri bir üretim düzeyine ulaşma amaçlarıyla yapılır.² Tarım reformunda, tarımsal verimin yükseltilmesi amacı ön plana çıkmaktadır.³ Ayrıca tarım reformu, zirai alanın her biriminde meydana gelebilecek değişikliklerin tümünü ihtiva ettiği ve geniş bir terim olduğu için çalışmamızda “toprak reformu” teriminin kullanımı daha çok tercih edilmiştir. Zira toprak reformu, toprağın dağıtımını konusunda, hükümetçe yapılan değişiklikleri ihtiva etmektedir.⁴

Toprak reformunun uygulanış biçimi genel olarak iki şekilde olmuştur. Özel kişilerin elinde bulunan geniş topraklar doğrudan devletleştirilmiştir. Bu sosyalist bir düzen anlamına gelmektedir. Bu topraklar, toprağı olmayan köylülere özel mülkiyeti kendilerine verilerek dağıtılmaktadır; bu da, kapitalist⁵ bir düzenin temel yapı taşlarından. Uygulamada ikisini birbirinden ayıran ölçüt de şudur: Eğer özel kişilerin mülkiyetinde bulunan toprak kamulaştırılıyor, devletleştiriliyorsa; yani özel toprak mülkiyetine son veriliyorsa, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği (SSCB)’nde olduğu gibi, söz konusu olan sosyalist-komünist bir düzene geçmektir. Buna karşılık az sayıda özel kişinin özel mülkiyetinde bulunan topraklar çok sayıda ve doğrudan üretici olan kişilerin özel mülkiyetine geçiriliyorsa; bu kez kapitalist üretim ilişkilerini geliştirmek isteyen bir toprak reformu söz konusu demektir. Bir ülkenin sanayileşmesini sağlayan sanayi kapitalinin oluşmasının önündeki en önemli engel, o ülkenin feodal toplumsal yapısıdır. Feodal toplumsal yapının en belirgin özelliği ise; çok az sayıda kişinin elinde

¹ Beşir Hamitoğulları, “Türkiye’de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXI, No.1, Ankara, 1966, s.24; Reşat Aktan, “Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları”, Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965), Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.16-17.

² Bahri Savcı, “Toprak Reformu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No.1, Ankara, 1965, s.366; M. Tului Sönmez, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti**, Odak Yayınevi, Ankara, 1998, s.274

³ Cevat Geray, “Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu”, **Memleket Mevzuat Dergisi**, C 5, S 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, Şubat-Mart 2010, s.34.

⁴ Olindo Gorni, **Toprak Islahatı**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944, s.5.

⁵ “Kapitalizm” hakkında daha fazla bilgi için Bk: Korkut Boratav, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayını, Ankara, 1980, ss.71-140.

özel mülk olarak toplanan ve sanayi üretimine yönelik olmayan büyük toprak sistemidir.⁶

Toprak reformuna tabi tutulacak arazi sıralamasında, devlete ait topraklar ilk sırada yer alır. Daha sonra, umumi ve hususi müesseselere ait topraklar gelmektedir. Bu toprak türleri, dini kurum, vakıf gibi müesseselerin bünyesindeki topraklardır. Son olarak, hususi şahsa ait topraklar bu sıralamada yer almaktadır.⁷

İstimlak edilmesi planlanan topraklar incelendiğinde, bu konunun ülkeden ülkeye farklılıklar gösterdiği görülmüştür. XX. yüzyılın başlarında, birçok Avrupa ülkesi toprak reformu çalışması yürütmüştür. Bu konudaki örneklere baktığımızda; Almanya, bataklıklar ve boş arazilerin istimlak edilebileceğini; Avusturya, av ve lüks yaşam maksatlarıyla kullanılan arazinin istimlak edilebileceğini; Letonya ise, metruk kalmış büyük arazilerin istimlak edilebileceğini tespit etmiştir.⁸ Bu uygulamalardan başka, malikleri kaybolan ve sahipleri ecnebi olan toprakların istimlakı yanı sıra daha birçok kriter devletin toprakları istimlak için tespit edilmiştir.⁹ İstimlak konusunda, SSCB mevzuatı ayrı olmak üzere, çeşitli mevzuatlara göre, Devlet, toprak üzerinde özel mülkiyet prensibini kabul etmektedir; ancak, arazinin genişliği ve işlenmesi ile ilgili hususları düzenleme hakkına sahiptir. Devletin toprağı istimlak şekli 4 biçimde olmaktadır: İlk olarak, Devlet, doğrudan doğruya istimlak hakkına sahiptir. Bu yöntemi, özellikle I. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra, gerçekleştiren birçok Avrupa ülkesi vardır. İkinci yöntem, ihtiyaçlar dahilinde ve önceden belirlenen miktara göre gerçekleştirilen istimlaktır. Üçüncü yöntemde, belli bir mınıtkada istimlake tabi tutulacak arazi miktarı önceden tespit edilir ve ardından, arazi sahipleriyle anlaşarak istimlak yapılır. Dördüncü ve son yöntemde ise, büyük toprak sahiplerinin elinde bulunan toprakların küçük maliklerin eline geçmesi durumunun imkansız olduğu şartlarda, özel mukavelelerle ve doğrudan Devlet tarafından istimlak gerçekleştirilir.¹⁰

⁶ Ali Gökdül, "1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, s.2; Bernard S. Black vd., "Institutional Reform in Transition: A Case Study od Russia" *Supreme Court Economic Review*, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, s.268.

⁷ Gorni, **age.**, ss.11-13.

⁸ Gorni, **age.**, ss.14-15.

⁹ Gorni, **age.**, ss.15-20.

¹⁰ Gorni, **age.**, ss.22-29.

I. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin İktidarı Döneminde Toprak Politikaları (1923–1950)

Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) sonunda, savaş döneminde ortaya çıkan zirai üretim alanında oluşan boşluğun doldurulması ve terhis edilen askerlere iş bulmak amaçlarıyla birçok Avrupa ülkesinde toprak reformu hareketine girişilmiştir. Ziraata elverişli toprakları kısıtlı olan ülkeler, mevcut toprakların daha verimli hale getirilmesini hedeflemiş; geniş topraklara sahip olan ülkeler ise, işlenmeyen ya da daha az işlenen toprakların verimli bir şekilde işlenmesini sağlamak istemişlerdir. Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilanının ardından, bu konuda genel bir reform hareketine girişilmemiş; ancak, toprağı olmayan köylülere bir kısım topraklar dağıtılarak onların ortakçı veya kiracılıktan çıkarılmasına ve toprak sahibi yapılmasına çalışılmıştır. Ülkenin her köşesi, ziraatın tüm unsurları için elverişli, geniş imkanlar sunduğı için ve toprak dağıtılmasındaki amacın köylüyü toprak sahibi yapmanın yanı sıra üretimin de arttırılması işi olduğundan dolayı ileriki yıllarda Hükümetin de toprak ve ıslah konuları üzerinde durmaya başladığı görülmüştür.¹¹

Türkiye’de, CHP tarafından 1923’ten itibaren tarım ve toprak konuları ele alınmaya başlanmıştır. Bu süreçte Anayasal kanunlar ve bu kanunlarda yapılan düzenlemeler doğrultusunda toprak ve tarım alanında pek çok uygulamaya gidilmiştir. Ancak, gerçek anlamda bir toprak reformu yasası Atatürk Dönemi (1923-1938)’nden sonra çıkarılabilmıştır.

XX. yüzyılda, Türkiye’nin yapmış olduğu toprak reformu çalışmalarına bakmadan önce, mevcut durumu daha iyi anlayabilmek adına önceki yüzyıla bakmak yeterli olacaktır. XIX. yüzyılda, Osmanlı Devleti Avrupalı devletlerle ekonomik ve askeri alanlarda yarışabilmek ve kendi bekasını sağlamak amacıyla geniş kapsamlı reformlar yapmıştır. Osmanlı’nın bu dönemdeki kuzeybatı Bulgaristan’daki çiftlik meselesi, serflik sisteminin olmadığı bir ortamda özel mülkiyet meselesi ve merkezileşme çabalarının bir parçası olarak görülmüştür. Kuzeybatı Bulgaristan’da angarya kaldırılmış ve 1860 teftişinde kimi çiftliklerde köylülere toprak dağıtılmıştır. Her ne kadar Rusya¹²,daki kadar gibi kapsamlı bir düzenleme olmasa da, sınır bölgesinde yapılan bu düzenlemeler, Osmanlı’da gayrimüslim nüfusun yaşam koşullarını iyileştirerek devlete sadık olmalarını sağlama çabalarının bir

¹¹ Gorni, *age.*, s.3.

¹² 1861 Rus toprak reformu hakkında bk: Gökdül, *agm.*, ss.1-12.

örneği olarak görülmüştür.¹³ Osmanlı'da, Tanzimat'la birlikte ele alınmaya başlanan özel toprak mülkiyeti edinme konusunda, her dönem güçlüklerle karşılaşmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi ile Abdülaziz Dönemi (1861-1876)'nde yürürlüğe konulmuş olan Mülkiyete Tasarruf Nizamları ihtiyacı karşılamaktan uzaktır. 1858 Arazi Kanunnamesi'ne bazı eklemeler yapılarak miri arazilerin özel şahıslara devredilmesi büyük oranda kolaylaştırılmak istenmiştir. 1897'ye gelindiğinde, bu konuda yeni eklemeler yapılmış ve miri arazi sahiplerinin önemli bir kısmı, kullandıkları arazilerin resmi olarak sahipleri durumuna gelmişlerdir. Bunlardan başka, mülk ve gelir getiren mal konuları için getirilen kurallarda bir birlik sağlanamamıştır. Vasiyet ve miras gibi işler de din, mezhep ve cemaat inançlarına ve geleneklerine göre, aralarında farklılıklar bulunan kurallara göre ayarlanmıştır. Bütün bunların sonucu olarak, mülkiyet sahibi olmada sıkıntılar çözülememiştir.¹⁴

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve toplumsal mirası üzerine kurulmuştur.¹⁵ Cumhuriyet'in ilk yıllarında, ekonomik ve sosyal hayat yeniden düzenlenirken toprak sorunlarının çözümlenmesi ve Osmanlı arazi düzeni artıklarının tasfiyesi için pek az şey yapılmıştır. 1927 yılında, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk ziraat sayımı yapılmıştır. Buna göre, 726.736 kilometrekare arazi üzerinde 13.648.270 nüfus mevcuttur. 231.500.000 dönüm (%31) olan ekilebilir arazinin ancak 43.637.727 dönümü, yani 6/1 kadarı ekilmektedir. Bu da ülke yüzölçümünün %4.86'sıdır.¹⁶ İlkel olduğu kadar son derece adaletsiz bir toprak dağılımına sahip olan tarım kesiminde 1938'e kadar ekilebilir arazinin %14'ü, çiftçilerin ancak 4/1'inin elindedir. 1945'te de, %7 oranında çiftçinin toprağı yeterli düzeydedir. 33.000 büyük toprak sahibi ise ekilebilir alanların %35'ini elinde bulundurmaktadır.¹⁷

Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan miri arazi düzeni 1926 yılına kadar hukuki varlığını

¹³ Yonca Köksal, "Sessiz Toprak Reformu", **Toplumsal Tarih**, S 170, Şubat 2008, s.30.

¹⁴ Kemal Karpat ve Robert W. Zens, "I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid'in Saltanatı (1876-1909)", **Türkler**, C 12, ss.877-879; Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt 1. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962, ss.439-440.

¹⁵ Osmanlı Devleti'nde toprak kişinin malı sayılmadığı için toprağı işleyen ile işleyen arasında "toprak köleliği" söz konusu değildi. Bk: Savcı, agm., s.365.

¹⁶ Ekilebilir arazilerden sonra mera (%36), orman (%18), dağ, taş istifadesi (%13) ve bataklık, göl (%1) şeklinde bir sıralama söz konusuydu. Bk: Şevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C II, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, İstanbul, 1993, s.339.

¹⁷ Ülken, agm., s.4.

sürdürmüştür. 1926'da Medeni Kanun'la birlikte, toprağı fiilen elinde bulunduranlar hukuken de toprağın sahibi konumuna geçmişlerdir.¹⁸ Türk Medeni Kanunu'nun miri toprakların özel mülkiyete geçirilmesine olanak veren maddesi ile de, sahipleri tarafından işlenen toprak miktarında bir artış sağlanmıştır. Bu dönemde, ekonominin belkemiğini oluşturan tarım çok geridir. Savaştan henüz çıkmış bir ülkenin genç erkek nüfusunda bir azalma söz konusudur ve tarımsal araç-gereç de önemli ölçüde yitirilmiştir. Güney ve Güneydoğu'da süregelen yarı-feodal üretim ilişkileri ve Osmanlı Miri Arazi Rejimi'nin tamamlayıcısı durumundaki vergi sistemi, tarım kesimi açısından gelişmeyi engelleyici unsurların başında yer almaktadır. Ayrıca tarımsal krediler yetersizdir ve kooperatifleşme mevcut değildir.¹⁹ İthalatın %80'ini belli başlı tarım ürünleri oluşturmaktadır. Tarım ilkel araçlarla ve suni gübre kullanılmadan yapılmaktadır. Ürün pazarlama anlamında önemli sorunlar söz konusudur ve çiftçi araçların sömürüsüne uğramakta, tefecilerin eline düşmekte ve büyük sıkıntılar yaşamaktadır. Tüm bunların sonucu olarak köylü, iktisadi güvenliği ağa himayesinde aramayı sürdürmüştür. Ürün pazarlama anlamında da çiftçi, ürettiğinin büyük bir kısmını kendi tükettiği için durum iç açıcı değildir. Ayrıca çiftçinin vergi yükü de çok ağırdır; Osmanlı İmparatorluğu'nda da kullanılan ve "onda bir" demek olan Aşar Vergisi oranı çok yükseltilmiştir. Öyle ki bu oranın beş misline, %50'ye yaklaştığı olmuştur. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçelerinde, sağlanan gelirin beşte birinden fazlası Aşar'dan gelmektedir. Köylüyü rahatlatma adına Aşar'ın kaldırılması, toprak sahibi köylülerin bütçedeki payını %40'tan %10'a düşürmüştür; bu durum çiftçi için büyük çaplı bir indirim de sağlamıştır. Fakat Aşar'dan başka yine ziraat kesimi için ağır bir yük oluşturan Yol ve Hayvan Vergisi varlığını korumuştur. Bütün bunlara ek olarak köylü, küçük görülmekte, önemsenmemekte ve hatta

¹⁸ Türk Medeni Kanunu için Bk: Halil Cin, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987, ss.334-336.

¹⁹ İlker Parasız, **Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998, ss.22-23; Ülken, agm., ss.1-2, 5.

aşağılanmaktadır.²⁰ Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında tarımsal alanda görünümü bu şekildedir ve durumun ıslahı gerekmektedir.²¹

Ekonomik yönden az gelişmiş tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye'nin de sanayileşmesini gerçekleştirebilmesi için, tarım alanında çözmesi gereken iki temel sorunu vardır: Tarımsal yapıda reform, ya da toprak mülkiyetinin yeniden dağılımı ve tarımsal yapıda verimliliğin (productivite) artırılması.²² Bu sorunların temelinde de toprak dağılımındaki dengesizlik, köylünün elindeki toprağın çok parçalanmış ve dağılmış olması, arazi tasarruf sistemindeki bozukluklar, mülkiyet durumu, ziraat işletmelerinin bünyesi ve bazı sosyal sebepler yatmaktadır.²³ Bu sebepler toprak reformu yapılmasını zorunlu hale getiren unsurlar olmuşlardır.

Toprak reformu olumlu sonuçlandığında faydalarının neler olduğunu görebilmek için Türkiye'nin önünde canlı örnekler de bulunmaktadır; Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya gibi ülkelerin XX. yüzyılın başında gerçekleştirmiş oldukları toprak reformlarının ardından ekonomik ve toplumsal gelişmeler birbirini izlemiş ve sanayileşme sürecinde de hayli yol almışlardır.²⁴ Fakat üzerinde düşünmek lazım ki, mesele, basit anlamda toprak bulmak ve toprakları dağıtmak meselesi değildir; köy iktisadiyatının tekniğini, bünyesini değiştirmek, Cumhuriyet'in nimetlerini köylere kadar indirgeme meselesidir.²⁵

²⁰ Cumhuriyet'in ikinci yılında (Şubat 1925) Aşar kaldırılırken çiftçi için yine bir yük oluşturan Yol ve Hayvan Vergisi de varlığını 1950'lere kadar korumuştur. Aşarın kaldırılması yanında tarımda verimliliği arttıracak önlemler olarak 1924'ten itibaren tarım okulları açılmış, köylüler için kredi olanakları sağlanmış, orduda tarım dersleri verilmiş ve örnek çiftlikler ve sulama tesisleri yapılmıştır. Bk: Ülken, Yüksel, "Atatürk ve Toprak Reformu", Prof. Dr. Ümit Doğanay'ın Anısına Armağan 2, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-2, 5.

²¹ Bu anlamda, Türkiye Cumhuriyeti'nde toprak reformu probleminin 3 aşamada ele alınması doğrudur: 1945'e kadarki süreç; 1945-1960 arası dönem; 1960 sonrası dönem. Bk. Fehmi Yavuz, "Toprak ya da Tarım Reformu" *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C XXII, No.2, Ankara, 1967, s.33.

²² Bu iki temel sorunun yanında bir sorun daha vardır ki o da, yabancıların mülk ediniminin kısıtlanması çalışmalarıdır. Bu konuda Lozan Barış Antlaşması(24.07.1923)'nda, 1868 yılındaki "tebaayı temsil" sistemi yerine, Türkiye'nin antlaşma devletleriyle "tam eşitliğin" karşılığı olan "ahdi mütekabiliyet" (siyasal karşılıklık) ilkesi ile yapılmıştır. Ancak çalışmamızda bu konu üzerinde durulmayacaktır. Bk: Necdet Ekinci, *Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.121.

²³ Cevat Geray, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C 21, S 3, ss.54-59; İbrahim Aksöz, *Toprak Reformu ve Türkiye'de Toprak Reformuna İhtiyaç*, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973, s.25.

²⁴ Ekinci, *age.*, s.123.

²⁵ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980, s.458.

1920'lerin başında hükümet, daha çok büyük toprak sahiplerinin çıkarlarını korumuştur. Milli Mücadele Dönemi (1919-1922)'nde bunların desteği görüldüğünden dolayı, hükümet bu kesimi karşısına almak istememiştir. Çünkü bu dönemde büyük mülklere dokunmak, bir anda sosyal yapıyı değiştirebilecek bir hareket olarak görülmüştür.²⁶ 1920'li yıllarda, genellikle güncel nedenlerle ya da muhacirlere toprak bulma kaygısıyla toprak dağıtılmıştır. Mustafa Kemal, 1 Mart 1922 tarihinde, TBMM III. toplanma yılı açış konuşmasında Türk köylüsü hakkında şunları söylemiştir:

“Türkiye'nin sahibi ve efendisi kimdir? (Köylüler, sadaları) Bunun cevabını derhal birlikte verelim: Türkiye'nin sahibi hakisis ve efendisi, hakiki müstahsil olan köylüdür. (Şiddetli ve sürekli alkışlar) O halde, herkesten daha çok refah, saadet ve servete müstahak ve elyak olan köylüdür. (Sürekli alkışlar) Binaenaleyh, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin siyaseti iktisadiyesi bu gayeyi asliyeyi istihsale matuftur.”²⁷

Mustafa Kemal'in yine bu konuşmasında, tarımın ve tarım kesiminde çalışanların yüceltilmesi için hedeflenen esaslar özetle şunlardır: Milletimiz çiftçidir. Milletin çiftçilikteki emeğini çağdaş iktisadi önlemlerle en yüksek düzeye çıkarmalıyız. Köylünün çalışması sonunda elde edeceği emek karşılığını, onun kendi çıkarına olmak üzere yükseltmek, ekonomi politikamızın temel ruhudur. Bu nedenle bir yandan çiftçinin çalışmasını geliştirecek, daha yararlı duruma getirecek bilgiyi vermek, onun teknik araçları kullanmasını sağlayarak makinenin yaygınlaşmasına çalışırken; diğer yandan, onun emeğinin sonuçlarından yüksek düzeyde yararlanması için gerekli ekonomik önlemlerin alınması zorunludur. Şimdiye kadar mevcut olan yolsuzluk, çağdaş teknik araçların olmayışı, pazarlama şeklinin çiftçiden yana bulunmaması ve hükümetin çıkardığı yasalarla çiftçiyi koruyamaması gibi engellerin tümüyle ortadan kaldırılması zorunluluğu vardır.²⁸

1924 Anayasası'na baktığımızda, burada toprak sorununu düzenleyen doğrudan hükümlerin yer almadığı görülür. Ancak 74. madde kamulaştırma ile ilgilidir:

²⁶ Süleyman İnan, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005, s.45.

²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:1, İctima:1, C 18, 01.03.1922, s.5.

²⁸ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, Haz. Utkan Kocatürk, C I, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997, s.240.

“Menafi-i umumiye için lüzumu usulen tahakkuk etmedikçe ve kanun-u mahsus mucibinde değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı istimval ve mülkü istimlak edilemez.”²⁹

1924 yılında, Anayasa’dan başka, savaşların sebep olduğu yıkıntılardan, nüfus hareketlerinden doğan ihtiyacı karşılamak amacıyla kanunlar çıkarılmıştır. 13 Mart 1924 tarih ve 441 Sayılı Kanun’un 1. maddesi:

“Mübadeleye gayri tabi eşhasa ait olup Hükümet yedinde bulunan metruk emlak ve arsa, düşman, usat ve hasbellüzum Hükümet tarafından hedim ve tahrip veya harp dolayısıyla ihrak edilmiş olan emlak sahiplerine, muhtaç olanlar tercih edilmek şartıyla, zayıatlarının derecesi nisbetinde tevzi ve temlik olunur.”³⁰ şeklindedir.

Köy idarelerinin düzenlenmesine yönelik Milli Mücadele Dönemi’nde başlamış olan girişimler, Cumhuriyet’in ilanından sonra 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı “Köy Kanunu” ile yasalaşmıştır. Yıllardır ihmal edilen köyler, 442 sayılı Köy Kanunu ile yönetsel varlık kazanmış ve geleneksel yapıya sahip köy yönetimi yeniden düzenlenerek bu yapıya tüzel kişilik kazandırılmıştır. Köy Kanunu’nu uygulama görevi Dâhiliye ve Adliye Vekâletlerine verilmiştir.³¹

16 Nisan 1924 tarih ve 488 Sayılı Kanun’un 1. maddesi de:

“Mübadele suretiyle Yunanistan’dan gelen veya evvelce gelmiş olup mübadeleye tabi bulunan muhacirlerden Yunanistan’da emvali gayrimenkule terkeylemiş olanlara mevaddı âtiyede münderiç şartlar ve nisbetler dahilinde ve sureti katiyede emvali gayrimenkule tefviz olunur.”³² şeklindedir.

22 Kasım 1924 tarihli Hükümet Programında muhacirlerin ameli bir sistemle arazi sahibi yapılacağı planı yer almıştır³³. 1924’te muhacirler için

²⁹ Ekinci, *age.*, s.132.

³⁰ “Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevzii Hakkında Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No:441, Kabul Tarihi: 16.03.1924, s.257.

³¹ Şafak Başa, “Dâhiliye Vekâleti Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi: 1920-1930”, T.C. İçişleri Bakanlığı Tarihi (1920-2014), Ed.: Mehmet Çelik, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 1. Baskı, Ankara, 2015, ss.80-82.

³² “Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Amvali Gayri Menkule Hakkında Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No:488, Kabul Tarihi:19.04.1924, s.351.

³³ **TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri**, C 1, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013, s.98; Kâzım Öztürk, **Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları**, AK Yayınları, İstanbul, 1968, s.71.

çıkan kanunlardan sonra, toprak sıkıntısı çeken yerli halk için ilk hüküm 1925 yılı Bütçe Kanunu'nda yer almıştır. Buna göre:

“Toprağa ihtiyaç duyan ziraat erbabına, elde mevcut milli arazi, bedeli on senede taksitle alınmak ve her aileye verilecek arazi miktarı ellerindeki topraklarla birlikte en fazla 200 dönümü geçmemek üzere, değeri bahasına” dağıtılacaktır.

1934'e kadar bütçe kanunlarında kalacak olan bu hüküm, yine 1925'te kabul edilen 2490 sayılı “Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu”nun 56. maddesiyle daimileşmiştir.³⁴ 1927 yılında devlet arazilerinin köylülere satılması yönünde bir kanun çıkarılmıştır; fakat bununla ilgili uygulama 1930'ların ortalarına kadar çok sınırlı kalmıştır.³⁵ Burada, Devletin toprak sahiplerine karşı tavrında önemle vurgulanması gereken bir konu vardır. Hükümet Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki büyük arazi sahiplerine karşı farklı bir politika izlemiştir. 1925'te başlayıp 1938'e kadar süren isyanlarda başı çeken ailelerin güçlerini, Doğu'da hüküm süren büyük arazi sahipliği ve bağımlılık ilişkilerinden aldığından yola çıkılarak hükümet tarafından 1927 yılında idari, askeri ve toplumsal nedenlerle 1.500 kadar asi ailenin Doğu Anadolu'dan Batı illerine nakli için kanun çıkarılmıştır. Batı'da iskan edilecek olan bu ailelerin terk ettiği arazi, kendilerine iskan edilecekleri illerde yeni arazi verilmesi koşuluyla hazineye intikal etmiştir.³⁶

Başvekil İsmet Paşa, 1929 yılında verdiği beyanatında, vatandaşlara arazi dağıtılması konusuna değinmiştir. İşledikleri arazi kendi malları olmayan vatandaşları toprak sahibi yapmak için 1929 yılında bazı şark vilayetlerinde işe başladığını söylemiştir. Birinci Umumî Müfettişlik dahilinde hazineye ait araziden 90 bin dönüm toprak dağıtılmıştır. Ayrıca istimlak ederek ve bedelini peşin ödeyerek 20 bin dönüme yakın arazi tahsisatı yapılmıştır. Garp vilayetlerinde, hazineye ait olan veya satın alınan bazı çiftlikler köylünün istifadesine sunulmuştur. Burada amaç, topraksız köylüye kendi malı olacak tarlasında çalışma imkanı hazırlamaktır. Ayrıca, büyük çiftlik sahiplerine dokunmak şöyle dursun; onların iyi çalıştıklarını ve kazandıklarını görmekten memnuniyet duyduklarını ifade etmiştir. Bundan başka, küçük arazi sahiplerinin kooperatiflerde bir araya gelmesi ve Ziraat

³⁴ İnan, agm., s.45.

³⁵ “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 5, Kanun No:1097, Kabul Tarihi: 04.07,1927, Resmi Gazete Tarihi ve No:04.07.1927/624, ss.431-432.

³⁶ “Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun” (Madde: 9), ss.431-432.

Bankasından istifade etmelerini istemiş; tohum ıslahının kolaylaştırılmasına çalışıldığı belirtilmiştir³⁷.

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, 1928 yılı Meclis açış konuşmasında hükümete, özellikle doğu illerinde “toprağı olmayan çiftçilere toprak sağlamak meselesiyle önemli olarak” uğraşılması emrini vermiştir. Bu bağlamda 2 Haziran 1929 tarihinde, bedelini yirmi yılda ödemek üzere, Doğu illerinden Batı’ya nakledilen kimselerin arazisini, köylü, aşiret efradı, göçebe ve muhacirlere verme kararı alınmıştır. Ancak bunun uygulaması da tam anlamıyla yürütülememiştir. Yine, 2 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaib Etmiş (kaybetmiş) Olanların Tasfiyesine Dair Kanun’un 1. maddesinde, kayıtlı gayrimenkulün bağ ve bahçede 15; diğer arazide 10 sene sahibi olan kimselere tapu senedinin verilmesi öngörülmüştür.³⁸ 8 Haziran 1929 tarih ve 1505 Sayılı Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzii Edilecek Araziye Dair Kanun çıkarılmıştır.³⁹ 1930’da bir Arazi Tevzi Kararnamesi çıkarılmış, fakat başarılı olmamıştır. 14 Haziran 1934 tarih ve 2510 Sayılı “İskan Kanunu”nun 12. maddesi⁴⁰ (b) fırfkasında, zirai üretimi de arttıracığı düşüncesiyle, Bakanlar Kurulu kararıyla devlet, Doğu ve Güneydoğu’dan Batı’ya göç ettirilen ve Batı’dan o bölgelere giden muhacirlere toprak dağıtmayı taahhüt etmiştir.⁴¹

Toprak reformu meselesi, 1935 yılına kadar çeşitli yasa maddelerinde ve İskan Yasası’nda tartışma konusu olmuştur. 1935 yılından sonra ise bu konuyla ilgili olarak daha kapsamlı ve bağımsız bir yasanın çıkarılması gerektiği düşünülmüştür. Türkiye’nin bir özelliğı olan tarımsal yapı ile sanayileşme arasındaki yadsınamaz ilişki, her fırsatta, çeşitli aydın ve bürokratlar tarafından dile getirilmiş; hükümet çevrelerince de benimsenmiştir. Ekonomik kalkınma ve sanayileşme geniş çapta kapitale

³⁷ Öztürk, age., ss.119-120.

³⁸ “Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İctima:2, C 12, 75, 02.06.1929, ss.279-280.

³⁹ “Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 7, Kanun No:1505, Kabul Tarihi:08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No:11.06.1929/1213, s.935; Ayrıca Bk: “Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”, **TBMM ZC, D.III, C 12, ss.168, 205, 257.**

⁴⁰ 24.06.1947 tarihinde, 5098 Sayılı İskan Kanunu’na Bazı Maddeler İlavetine Dair Kanun’la 12. madde yürürlükten kaldırıldı. Bk: Zeki Çevik, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Toprak Reformu ve Uygulamaları”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.679-680.

⁴¹ M. Asım Karaömerlioğlu, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi”, **Birikim**, S 107, Mart 1998, s.32; İnan, agm., s.45.

gereksinim duymakta olduğundan Türkiye'nin İzmir İktisat Kongresi'nden sonra uygulamış olduğu 1923-1930 dönemi "Liberalizm" ve 1930'dan sonra "Devletçilik" politikalarının uygulanışında karşılaşılan en önemli sorun sermaye konusunda olmuştur. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'yi de etkilemesi ve uluslararası sermaye yetersizliği yüzünden, yatırımlarda istenilen randıman hiçbir zaman alınmamıştır.⁴² Her alanda devlet müdahalesinin arttığı 1930-1939 arası dönemde, ilk kez 1932'de, tarımsal ürünler için destekleme alımlarına başlanmıştır. Bu politikayı sürekli yürütebilecek bir kurum olarak da 1938 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi kurulmuştur.⁴³ Özellikle 1933'ten sonra devletin ekonomik hayata müdahalesinin artması, tarımsal yapının iyileştirilmesi adına alınması gereken tedbirler gündemi yoğun bir şekilde işgal etmeye başlamıştır.

II. 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu

İçişleri Bakanlığı tarafından yürütülen çalışmalar sonucunda, toprak reformu çalışmaları kapsamında Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı 1935 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)ne sevk edilmiştir. Yasa tasarısının amacı topraksız köylüyü toprak sahibi yapmak, bir güç olarak kendini hissettiren, sanayileşmenin ve çağdaşlaşmanın önünde bir engel oluşturan büyük toprak sahiplerinin gücünü kırmak, köylüleri devlete ve rejime ekonomik ve toplumsal bağlarla daha sıkıca bağlayarak yarım kalmış "ulusallaşma" sürecini tamamlamaktır. Bu yasa önerisi iki önemli temele dayanmaktadır: Çiftçiye toprak dağıtmak ve Çiftçi Ocakları kurmak. Bu amaçlarla 12 Kasım 1935 tarihinde, İçişleri Bakanlığı tarafından İskan-Toprak Kanunu Tasarısı hazırlanmıştır. Bu tasarı, sınırları belirlenen bazı arazilerin hazine bonusu karşılığında istimlak edilebileceğini ve bunların bedellerinin de 1914 vergi kayıtlarına göre hesaplanacağını öngörmektedir. Ancak bu tasarı, Anayasa'ya aykırılığı yüzünden diğer bakanlıklar ve komisyonlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bunun gelişmeler üzerine, bu görev İçişleri Bakanlığından alınarak Tarım Bakanlığına verilmiştir. Tarım

⁴² Cumhuriyet dönemi iktisat politikaları, 1940'ların ikinci yarısına kadar savaş ekonomisinin gündeme getirdiği sorunlar ışığında şekillenmiştir. "Milli iktisat" ilkesi sürdürülmüştür. Olanaklar ölçüsünde dışa borçlanmaksızın kendi yağıyla kavrulan bir Türkiye vizyonu ilke edinilmiştir. Türkiye'nin pek çok seçeneği yoktur ve bu içe kapanış dünya konjonktürüyle de uyumludur. Bk: A. Afetinan, **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989, ss.12-16; Ekinci, **age.**, s.126; Zafer Toprak, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s.167.

⁴³ Parasız, **age.**, ss.52-53; 1943'te de 4429 Sayılı Toprak Mahsulleri Kanunu ile toprak ürünleri üzerine %8- 12 oranında vergi konuldu. Bk: "Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu", **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 25, Kanun No:4429, Kabul Tarihi:04.06.1943, Resmi Gazete Tarihi ve No:07.06.1943/5423, s.523.

Bakanlığı da, eleştirileri dikkate alarak (1937'de) Zirai Islahat Kanun Tasarısı'nı hazırlamıştır.⁴⁴

M. Kemal Atatürk, sanayileşmenin zorunluluğu inancına ek olarak, sanayileşmenin tarımsal sanayi ile birlikte ele alınması ve yürütülmesi fikrine sahiptir. Birbirini tamamlayan bu iki unsurun ülkenin kalkınmasına hizmet etmesini ummuştur. Bu yüzden, hazırlanmakta olan toprak reformu yasasının kısa zamanda çıkarılmasını istemiştir.⁴⁵ Bu isteğini 1 Kasım 1936'da, beşinci dönem ikinci toplanma yılı Meclis açış konuşmasında şu şekilde dile getirmiştir:

“Toprak kanununun bir neticeye varmasını Meclis'in yüksek himmetinden beklerim. Her Türk çiftçi ailesinin geçineceği ve çalışacağı toprağa sahip olması, behemehal lazımdır.⁴⁶”

Yine 1936 yılı Aralık ayında, Başbakan İsmet İnönü, ülke tarımının buhran yaşadığını, 1937'den itibaren ise tarımı ve çiftçiyi kalkındırmak için önemli miktarda paralar tahsil edileceğini söylemiştir.⁴⁷ İnönü'nün teşebbüsüyle 5 Şubat 1937 tarihinde, Anayasa'nın kamulaştırmaya ilişkin 74. maddesine bir fırka eklenerek, Anayasa'nın toprak reformunu engelleyici hükmü ortadan kaldırılmıştır.⁴⁸

M. Kemal Atatürk 1 Kasım 1937'de, beşinci dönem üçüncü toplanma yılı Meclis açış konuşmasında, temel olarak ülkede topraksız çiftçi bırakılmaması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, bir çiftçi ailesini geçindirebilen toprağın hiçbir şekilde bölünmesine izin verilmemesi gerektiği ve büyük çiftçi ailesinin ve çiftlik sahiplerinin işletebilecekleri arazi genişliğinin, arazinin bulunduğu bölgelerin nüfus yoğunluğuna göre ve toprağın verimliliğine göre sınırlandırılması gerektiğini söylemiştir.⁴⁹ 8 Kasım 1937 tarihli Birinci Celal Bayar Hükümeti'nin programında, Atatürk'ün uyarı ve düşünceleri ele alınmış ve bunlar dört ana grupta toplanmıştır: Topraksız çiftçi bırakmamak; iş araçlarını arttırmak,

⁴⁴ İnan, agm., s.46.

⁴⁵ Metin Türker, “Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.38-57; Ülken, agm., s.5; Savcı, agm., ss.370-371.

⁴⁶ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C I, s.407.

⁴⁷ Karaömerlioğlu, agm., s.33.

⁴⁸ BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.1.

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, C I, ss.412-413.

iyileştirmek ve korumak; tarım bölgelerine göre özel önlemler almak; çok iyi ve ucuz ürün elde etmek.⁵⁰

Bu kadar önemli bir reform hareketine girişmeden önce, I. Dünya Savaşı'ndan sonra diğer Avrupa ülkelerinde neler yapıldığının gözden geçirilmesi faydalı bulunmuş ve bu amaçla 1937 yılında, Milletler Cemiyetindeki delegasyonumuz vasıtasıyla Milletlerarası İş Bürosu Teşkilatı'ndan bir tetkik hazırlanması istenmiştir. Bu istek doğrultusunda, Milletlerarası İş Bürosu'nun Toprak Islahatı Dairesini idare eden Mösyö Olindo Gorni bir rapor hazırlamıştır. Gorni, toprak reformunun sebepleri, reforma tabi tutulan topraklar, istimlak şekilleri, toprağı istimlak edilenlere verilecek tazminat miktarları, reformdan kimlerin yararlanacağı, reform sonucunda toprağın parçalara ayrılması ve bu parçaların işleticilere dağıtılması, üretimin düzenlemesi, reformda görülen zorluklar, kredi ve kooperatif teşkilatları gibi önemli konuları çeşitli ülkelerde kabul edilen kanunlara ve elde edilen sonuçlara göre incelemiş ve hazırlamış olduğu raporunda bunları belirtmiştir⁵¹. Raporda, köylüye ilk aşamada araç-gereç ve kapital sağlanması ve köylünün teknik konularda bilgilendirilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, Dünya Ekonomik Krizi (1929)'nin toprak reformu yapılan yerlerde daha yıkıcı bir etkiye neden olduğu bildirilmiştir.⁵²

Başbakan İnönü, 29 Aralık 1937 tarihinde, CHP grubunda yaptığı konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır:

“...Eğer toprak onu işleyen kimsenin malı değilse, ondan iyi ürün beklenmemelidir. En zengin bölgelerde bile, köylülerin neredeyse yarısı toprak sahibi değildir ve başkasının malı olan topraklar üzerinde en ağır koşullar altında çalışmak zorundadır...”; “...Toprak ürünü ancak bir durumda verir. Bu durum da, toprağın işleyen malı olmasıdır...⁵³”

Ayrıca, bu dönemde toplanan Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi mevzuatında, birinci madde olarak şu hüküm yer almıştır:

⁵⁰ Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999, s.317.

⁵¹ Gorni, *age.*, ss.3-4.

⁵² Köylünün bilgilendirilmesi konusunda, belirli merkezlerdeki tarım okullarını bitiren kent kökenli teknik elemanlar köylere gidip çalışmamışlardır. Ayrıca, gidenler de, köylü ile gerekli diyalogu kuramamışlar ve köylüye öncülük edememişlerdir. Bu durumu genel olarak değerlendirdiğimizde, ileriki dönemi de içine alacak olursak, Cumhuriyet Halk Partisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçi Ocakları aracılığıyla kırsal kesimi rejime ve partiye bağlamak istemiştir. Bk: İkinci, *age.*, ss.148-149, 188.

⁵³ İkinci, *age.*, s.136.

“Topraksız çiftçilere toprak verilmesi ve dağınık toprakların birleştirilmesi ve büyük mikyasta bile olsa toprağını işletenlerin himayesi hükümlerini de ihtiva edecek bir toprak kanununun bir an evvel çıkarılması.⁵⁴”

1938’de, Tarım Bakanlığının Zirai Islahat Kanun Tasarısı yeni baştan düzenlenmiş ve Meclis komisyonları ve diğer bakanlıklarca da değerlendirilmiştir. Fakat II. Dünya Savaşı (1939-1945)’nin başlaması bu kanun tasarısının askıya alınmasına neden olmuştur. 28 Eylül 1939 tarihinde TBMM’ye, Niğde Milletvekili Cavit Oral tarafından savaş dolayısıyla zirai tedbirlere dair 4 maddeden oluşan bir takrir verilmiştir. Takrirden, muhtemel bir savaş ziraatına ne gibi tedbirler ve vasıtalarla hazırlanmakta bulunduğu; Türkiye, herhangi bir savaşa girmeyeceğine göre, arzu edilen fazla üretimin hangi tedbirler ve vasıtalarla temin edileceği; Vekalet tarafından şimdiye kadar satın alınan makinelerin ne olduğu, nerelerde ve nasıl kullanıldıkları; savaş şartları dolayısıyla Türk köylüsünün Ziraat Bankasına olan borçlarının uzun müddetle taksitlendirilmesinin faydalı olup olmayacağı konularında Vekaletin kanaat ve düşüncesinin ne olduğu ve diğer soruların açıklaması Ziraat Vekilinden rica edilmiştir.⁵⁵ II. Dünya Savaşı döneminde İnönü, 1941 ve 1943 yılları TBMM açış konuşmalarında bu konudan bahsetmiştir. Nitekim, toprak reformu yasa tasarısının, savaşın bittiği günlerde TBMM’de ele alınması, bu konunun savaş yıllarında bile gündemde kaldığını göstermektedir.⁵⁶

1935-1945 arası şartları değerlendirdiğimizde; tamamlanmak üzere bulunan bir demiryolu şebekesi, tahakkuk ettirilmiş endüstri planları, kuvvetlendirilmiş kredi kaynaklarının varlığından söz edebiliriz. İşe başlamak için zaruri olan belli başlı devlet cihazları kurulmak üzeredir. Savaş tehlikesi de bertaraf olduktan sonra, bütçemizin bütün imkan ve kuvvetleriyle devletin bu işe emniyetle ve bir plan dahilinde başlaması mümkün olacaktır.⁵⁷ Toprak reformu uygulamaya konulduğunda, daha önceden gerekli olan önlemler alınmayacak olursa, oluşacak siyasi tepkiler bir yana, tarımsal üretim düzeyinin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağı bilincine varılmıştı. Tarım Bakanlığının

⁵⁴ **Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları**, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara, 1939, s.337.

⁵⁵ BCA, Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.

⁵⁶ İnan, agm., ss.46-47.

⁵⁷ Barkan, age., s.458.

1935'ten 1945'e kadar tam on yıl süreyle, Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı üzerinde çalışması bu şekilde açıklanabilir; II. Dünya Savaşı'nın olumsuz etkilerini ikinci planda düşünmek gerekir.⁵⁸

Yine aynı şekilde Tarım Bakanlığının 1935'ten 1945'e kadar bu yasa tasarısını bekletmiş olması, Köy Enstitülerinin ilk mezunlarını vermesinden sonra bu yasa tasarısının Meclise sevk edilmesi bir rastlantı değildir. Ayrıca 1945'e kadar İçişleri, Adalet ve Sağlık Bakanlıkları tarafından yürütülen çalışmaların ve kurulan teşkilatın yetersiz, plansız ve programsız olması da bu reformun gecikme nedenlerindedir.⁵⁹ Hükümetin hedefi; kırsal alanda egemen olan feodal ilişkileri, topraksız köylüleri topraklandırarak ortadan kaldırmaktır. Amaç, düşünülen düzenlemeyi Köy Enstitüsü elemanları vasıtasıyla her türlü sosyal, kültürel ve teknik yardımlarla köylüyü kalkındırarak gerçekleştirmektir.⁶⁰ Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri tartışılan, değişik biçim ve sınırlı uygulamalarıyla gerçekleştirilmeye çalışılan toprak reformu projesi Tek Parti'nin umudu olmaya devam etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, sanayileşme ve çağdaş ulus olmaya yönelik tüm çalışmalarına karşın bir türlü yaşama geçiremediği özlemlerini, geniş kapsamlı bir toprak reformu ile gerçekleştirebileceğine inanmaktadır.⁶¹

II. Dünya Savaşı, Türk köylüsünü üretim konusunda temkinli davranma eğilimine itmiştir. Bu da pazarda ürün fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Savaş şartlarının sona ermesinden sonra köylü üretim konusunda eski durumuna dönmeye başlamıştır. Savaş yıllarında yasa tasarısının Meclise gelmemesinin nedeni bu şekilde açıklanabilir.⁶² II. Dünya Savaşı sonrası, Çiftçiyi Toprak Dağıtılması ve Çiftçi Ocakları Kurulması Hakkında Kanun Tasarısı adıyla bir tasarı TBMM gündemine alınmıştır. İlgili geçici komisyon, bu tasarıdan Çiftçi Ocaklarıyla ilgili kısmı çıkartmıştır.⁶³ 1945 yılı Ocak ayında, Başbakan Şükrü Saraçoğlu'nun Meclise sevk ettiği tasarı milletvekillerce eleştirilmiş; yasanın çıkmasına ve uygulamaya konmasına büyük toprak sahibi ve ünlü politikacılar karşı çıkmıştır.⁶⁴ Tasarının en

⁵⁸ O. Murat Koçtürk ve Meryem Gölalan, "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi", Üçüncü Sektör Kooperatifçilik, C 45, Ankara, Aralık 2010, s.63; Ekinci, *age.*, s.146.

⁵⁹ Yavuz, *agm.*, s.33.

⁶⁰ Ekinci, *age.*, s.242.

⁶¹ Ekinci, *age.*, s.122.

⁶² BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.3.

⁶³ Karaömerlioğlu, *agm.*, s.33.

⁶⁴ Bu politikacılar; Adnan Menderes, Emin Sazak, Cavit Oral, Fevzi Karaosmanoğlu'dur. Yasaya karşı çıkan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü, Refik Koraltan Cumhuriyet Halk Partisi'nde istifâ

şiddetli muhaliflerinden biri Adana'nın büyük toprak ağalarından Cavit Oral olmuştur. Zira Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Tasarısı Mecliste görüşülürken buna ilk karşı çıkan da Cavit Oral olmuştur⁶⁵. Adnan Menderes, bu tasarının heyecanı ve romantik çekiciliğinin etkisinde kalınmamak gerektiğini düşünmektedir. Menderes, genel olarak toprak reformu esasına karşı olmadığını dile getirmiş, ancak tasarıda, aşırı ve amacını aşan hükümlerin olduğu görüşünü dile getirmiş, bu tasarının çağın gerisinde kaldığını bile iddia etmiştir⁶⁶. Ayrıca, bu tasarı konusunda, 1945 yılı bütçe görüşmelerinde de muhalif sesler yükselmiştir⁶⁷. İnönü, “bataklık çiftlik ağası” olarak nitelendirdiği büyük toprak sahiplerinin toplumsal ve siyasal etkinliklerini kırmak da istemektedir. Mayıs 1945'te TBMM'ye sunulan Çiftçiyi Topraklandırma Yasa Tasarısı görüşülürken, bu yasanın Osmanlı yönetiminden kalan bir sorunu çözeceği ve ülkenin siyasal geleceğini belirleyeceğine dair görüşler de mevcuttur⁶⁸. Tüm bu eleştiriler ve tartışmalardan sonra nihayet 11 Haziran 1945 tarihinde, TBMM'de 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu kabul edilmiş,⁶⁹ 17 Haziran 1945 tarihinde de yasalasmıştır.⁷⁰ 8 bölümde toplanan ve 66 maddeden oluşan bu

ederek 7 Ocak 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuştur. Bk: Durmuş Yalçın vd., **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.330. Ayrıca, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün CHP'den ilişkisinin kesildiğine dair genelge için Bk: BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.

⁶⁵ Süleyman İnan, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006, ss.122-123.

⁶⁶ BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2; BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12. Ayrıca, Adnan Menderes'in Toprak İskan Kanunu layihası hakkında Meclis'te yaptığı konuşma için Bk.: BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

⁶⁷ Davut Dursun, “Türkiye’de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi”, Yeni Türkiye, S.23-24, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334; Bu yasa büyük toprak sahiplerini ürkütmüş ve bunların muhalefet parti olan Demokrat Parti'nin yanında yer almasına sebep olmuştur. Bk: Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004, s.17.

⁶⁸ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s.264; Çetin Yetkin, **Karşı Devrim**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, ss.218-223; İkinci, **age.**, ss.145-146.

⁶⁹ “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4753, Kabul Tarihi:11.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No:15.06.1945/6032, ss.696-707; Ayrıca görüşmeler ve tartışmalar için Bk: “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, TBMM ZC, D.VII, C 18, 11.06.1945, ss.4-48, 51-111, 115-160, 218-235; **Akşam**, 12 Haziran 1945, s.1; Ayrıca 15.06.1945 tarihinde 4760 Sayılı Toprak Bayramı Kanunu kabul edildi. Bk: “Toprak Bayramı Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No:4760, Kabul Tarihi:15.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No:16.06.1945/6033, s.723; “Toprak Bayramı Kanunu”, TBMM ZC, D.VII, C 18, 15.06.1945, ss.238, 266-267; BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945; **Akşam**, 17 Haziran 1945, s.1.

⁷⁰ Bu tarih, Türkiye’de toprak reformunun II. aşamasının başlangıcı kabul edilir ve bu dönem de 1960’a kadar 15 yıllık süreyi kapsar.

kanunun içeriğinde dağıtılacak arazi, kamulaştırma, kime hangi şartlar altında toprak verileceği ve bunun mali hükümleri yer almıştır. 4753 Sayılı Kanun'da yer alan konular şunlar olmuştur: Tahsili Emval Kanunu; Borçlanma Kanunu, Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu, Arazi Vergisi Kanunu, Bina Vergisi Kanunu, Gayrimenkule Tecavüzün Define Dair Kanun, Arttırma, Eksiltme ve İhale Kanunu; İskan Kanunu; Tapu Kanunu; Arazi Tahrir Kanunu; Vergilerde İhbarnamelerin Tebliğince İtiraz ve Temyiz Maullerine ve İtiraz ve Temyiz Komisyonları Teşkiline Dair Kanun.

Kanun'un amacı, birinci maddesinde, arazisi olmayan veya yeterli olmayan çiftçileri, bu kanun gereğince topraklandırılmaları kabul edilenlerin aileleri ile beraber geçimlerini temin edebilecek ve iş güçlerini değerlendirmesini sağlayacak ölçüde toprak sahibi yapmak; kendilerine arazi verilen ve ihtiyacı olanlara kuruluş, onarma ve çevirme sermayesi, canlı ve cansız demirbaş vermek; yurt topraklarının sürekli olarak işlenmesini sağlamak olarak belirtilmiştir⁷¹. Ancak, bu kanunun uygulanmasını başlatacak olan Çiftçiyi Topraklandırma Tüzüğü'nün yürürlüğe konması 20 Mayıs 1947 tarihini bulmuştur⁷². 7 Nisan 1948 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı hükümler eklenmesine dair kanun tasarısı hazırlanmıştır.⁷³ 22 Mart 1950 tarihinde kabul edilen 5618 Sayılı Kanun ile de, birinci madde yanında 2, 6, 7, 11, 13, 14, 15, 16, 18, 20, 21, 24, 31, 33, 34, 38, 39, 45, 47, 51, 53 ve 56. maddeler de değiştirilmiştir⁷⁴.

Kanun'un 8. maddesinde, kamulaştırılacak topraklar, önce vakıf, sonra özel idare ve belediyelerin özel mülkiyetlerindeki topraklar ve son olarak özel geniş mülkler olarak sıralanmıştır⁷⁵. Ancak, özel geniş mülklere dağıtım sırası hiç gelmemiştir⁷⁶.

⁷¹ BCA, Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss.55-72; 74-86; 89-165; Memduh Karaabali, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945, ss.1-39.

⁷² BCA, Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

⁷³ BCA, Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih: 07.04.1947, s.1.

⁷⁴ “Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bâzi Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bâzi Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 32, Kanun No:5618, Kabul Tarihi:22.03.1950, Resmi Gazete Tarihi ve No:27.03.1950/7467, ss.1301-1309; “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, s. 697.

⁷⁵ BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, s.2; : Suat Aksoy, “Toprak Reformunun Hukuki Temelleri”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, s.58.

⁷⁶ Aksoy, **age.**, s.58.

Kanun, özel ormanların ve büyük toprak sahibi ailelerin arazilerinin bir kısmının kamulaştırılmasını öngörmektedir⁷⁷; temel amaç topraksız çiftçileri toprak sahibi yapmaktır. Devletin toprakları kamulaştırmasını kolay kılan 17. maddesi⁷⁸ çok tartışılmıştır. Kamulaştırılan arazilere vergi esaslı üzerinden kanuni değerlerle belirlenen mali düzenleme ile toprak dağıtımı yapılması ve çiftçinin bu borcu 25 yılda ödemesi planlanmıştır.

4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nda, bu kanunun tatbik edildiği bölgelerde, bir kısım büyük toprak mülklerinin, bir defaya mahsus olmak üzere, maruz kalacağı kamulaştırma şartları tayin ve tespit edilmiştir; fakat Kanun'un tatbikinden sonra bu sahada gerçekleştirilecek inkişafı önleyecek, onlara şekil ve yön verecek kaideler konmamıştır. Dağıtılacak toprakların borçları ödeninceye kadar, hatta borç ödendikten sonra dahi, 25 sene içinde bu gibi toprakların tabii tutulacakları hususi muamelelere ait bazı kayıtlar mevcuttur; fakat ondan sonrası ve bu dağıtıma mevzu teşkil etmeyen, memleket topraklarının en büyük kısmını teşkil eden küçük toprakların hukuki statüsü hakkında hiçbir sarih hüküm yoktur. Halbuki beklediğimiz hakiki toprak reformu kanunu, medeni kanunumuzun, bilhassa zamanın ve memleketimizin ihtiyaçları için kifayetsiz olduğundan, bahsettiğimiz bu hükümleri tamamlayacak bir kanun olmalıydı⁷⁹.

III. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Uygulanmasında Türk Siyasi Hayatında Yol Ayrımı

18 Temmuz 1945 tarihinde, CHP Genel Sekreter Vekili N. Kansu imzasıyla, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun Parti teşkilatlarında ve halk nezdinde anlaşılmasının sağlanması istemiyle CHP İl İdarelerine bir tamim gönderilmiştir⁸⁰. Kanun, yasallaşmasına karşın bir türlü uygulama alanına geçilememiştir. Bunda CHP'de parti içi güçler dengesinin rolü olduğu kadar, sanayileşmek için gerekli olan ulusal kapital birikimi uğraşlarından artık vazgeçilmiş olunmasının büyük payı vardır. Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun hazırlanmasında ve yasallaşmasında önemli bir rol oynayan Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu'nun üzerinde durduğu ve ileride sorun teşkil edebileceğini düşündüğü bir nokta vardır. O, sanayileşme hızının artmasıyla beraber, tarımsal kesimden sağlayacağı işgücünün, tarımsal

⁷⁷ Arazi kamulaştırması için Bk: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", ss. 698-702.

⁷⁸ Toprak Reformu'nun en çok tartışılan maddesi 17. Madde hakkında tartışmalar için Bk.: "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu", **TBMM Tutanak Dergisi**, D.VII, C.18, Birleşim:67, 01.06.1945, ss. 9, 22, 24, 29, 31-48; İnan, agm., ss.47-53.

⁷⁹ İkinci, **age.**, s.490.

⁸⁰ BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.

gelişmeyi olumsuz yönde etkileyeceğini düşünmektedir.⁸¹ Antidevletçi iktisat politikalarını savunan Demokrat Parti (DP) kurucuları 21 Temmuz 1946'da yapılan erken seçimlerde 62 milletvekili ile Meclise girmeyi başarmıştır.⁸²

Bunun sonucunda da tek partili dönemden çok partili demokratik düzene geçilmiştir. Bu süreçten, yani 1946'dan sonra, ulusal kapital arayışlarının yerini Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin yardımları almış ve yasalar hızla değiştirilerek yabancı kapitale öncelik verilmiştir.⁸³

13 Ekim 1947 tarihinde Başbakan Hasan Saka'nın okuduğu hükümet programında çiftçiyi ilgilendiren hususlar yer almaktadır. Saka, Türkiye ekonomi hayatının temeli olan toprağın verimini arttırmak için ilk işin ziraati ilkel araçlardan kurtarmak olduğunu ve bu yolda gereken tedbirlerin alınacağını söylemiştir. Daha sonra, devletin elinde bulunan işletme çiftliklerinin, tohum da tedarik ederek, birer okul vazifesini görmesini sağlayarak örnek kurumlar haline getirileceği, ayrıca; tarım için gerekli olan su işlerine gereken önemi vereceklerini dile getirmiştir. Son olarak, başlamış olan çiftçiyi topraklandırma işinde, ilk önce, devlete ait arazinin dağıtılmasının göz önünde tutulacağını ifade etmiştir.⁸⁴ CHP ve iktidarı, 1950 seçimleri öncesi toprak reformu stratejisini terk etmiştir. DP ise, daha seçimlerde toprak reformu değil, tarım reformu stratejisini benimsemiştir. Bu bağlamda DP, tarımsal üretime katkı sağlayacak ve çiftçiyi teşvik edecek bir dizi icraat yürütmüştür.⁸⁵

Eksikliklerine rağmen 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, ülke tarımı için önemli ve faydalı hükümleri kapsamıştır. 1947'den itibaren çekimser bir şekilde uygulanmaya başlanan bu kanun ile daha çok devlete ait olup da fazla verimli olmayan araziler çiftçilere dağıtılmıştır Fakat 1950 seçimlerinden önce, seçim kaygıları dolayısıyla tadillere uğramış ve esas gayesinden uzaklaşmıştır. 22 Mart 1950 tarihinde, 5618 Sayılı Kanun ile büyük arazi mülklerinin devlet tarafından kolay bir biçimde

⁸¹ Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu 28 Mayıs 1943'te, toprak reformu konusuyla alakalı olarak Meclis'te bir konuşma yapmıştı. Konuşmanın tam metni için Bk: "Hatipoğlu'nun T.B.M.M.'de 28 Mayıs 1943 Tarihli Konuşması", Ayın Tarihi, S.114, Mayıs 1943, s.101; Ekinci, *age.*, s.143-144.

⁸² Yalçın vd., *age.*, s.330.

⁸³ Ekinci, *age.*, ss.234-235.

⁸⁴ BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.5-6.

⁸⁵ Mükerrerrem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", Türkler, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, C 17, s.547.

kamulaştırmayacağına karar verilmiştir.⁸⁶ Böylece, 1945'teki 17. Madde'ye karşı tam zıt denilebilecek bir madde kabul edilmiş ve seçim kaygılarıyla ana kanunda büyük ve ilk değişiklik yapılmıştır. Yapılan bu değişikliği, Tarım Bakanı Şevket Raşit Hatipoğlu şu şekilde yorumlamıştır:

“Bu tutumla memleketin toprak reformu davası adeta soysuzlaştırılmak istenmiştir.”⁸⁷

1950'de yapılan bu ilk değişiklikten sonra, ikinci değişiklik 20 Mayıs 1955 tarihli 6603 Sayılı Kanun ile yapılmıştır.⁸⁸ 20 Temmuz 1950 tarihinde, 4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'na 5618 Sayılı Kanun'la eklenen 3. maddeye dayanılarak Tarım Bakanlığınca hazırlanan, meralarla ilgili yönetmeliğin yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.⁸⁹ 28 Şubat 1957 tarihinde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun 63. maddesine dayanılarak hazırlanmış ve tetkik edilmiş olan Çiftçiyi Topraklandırma Nizamnamesi'nin yürürlüğe konulması kararlaştırılmıştır.⁹⁰ 22 Mart 1957'de ise 8751 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Nizamnamesi tümüyle 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun yerini almış ve çiftçilere toprak dağıtımını durdurulmuştur.⁹¹

1950'li yıllarda, tarım sektöründe yaşayan nüfus azalma eğilimi göstermesine rağmen, tarımdan geçinenlerin toplam nüfusa oranı %77'dir. Ülke ithalatının %80'ini hala tarımsal ürünler oluşturmaktadır. Tarımsal mal ihracat oranı ise sadece %10'dur.⁹² 1950 tarım sayımı sonuçlarına göre, tarımda çalışanların %17'si toprağa sahip değilken, 1960'da bu oran %32'ye yükselmiştir.⁹³ Ayrıca Kanun'un, Türkiye'de toprakların tasarruf ve temellük şekillerinde ve toprak işlerinden doğan hukuki münasebetlerde köklü bir değişiklik ve düzen meydana getirdiğine, toprakların hukuki statüsünü tayin eden yeni birtakım esasların konduğuna dair hükümleri yoktur. Bilhassa,

⁸⁶ “Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bazı Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, ss.1302-1306.

⁸⁷ Abdi Özkök, “Türkiye'de Toprak Reformu İhtiyacı”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.41-42.

⁸⁸ “4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 41'inci ve 43'üncü Maddelerine Fıkralar İlavesine Muadell 45'inci Maddenin Tadiline ve 55'inci Maddenin Kaldırılmasına Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 37, Kanun No:6603, Kabul Tarihi:20.05.1955, Resmi Gazete Tarihi ve No:27.05.1955/9013, ss.1061-1062.

⁸⁹ **BCA**, Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.

⁹⁰ **BCA**, Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.

⁹¹ Çevik, agm., s.683.

⁹² Parasız, **age.**, s.103.

⁹³ Çevik, agm., s.683.

tasarıda mevcut olan “Çiftçi Ocakları Müessesesi”nin Kanun’dan çıkarılmasından sonra, bu kanun, hakiki ve tam bir toprak reformu kanunu olma vasıflarını büsbütün kaybetmiştir.⁹⁴ 1950’den itibaren devletin ekonomik hayata müdahalesi azalmaya başlamıştır. Bu süreçten sonra liberal politikalar ağırlık kazanmıştır. Liberal dönemde de tarımsal alanda makineleşmeyle üretim ve verimlilik artmıştır. Demokratların iktidarda olduğu dönemde, düşük gelirli gruplar Parti’nin taşra örgütlerinin denetimini ellerine geçirmişler ve seçimlerde de çok önemli roller oynamışlardır. Böylece hükümeti etkilemişler ve kendi konumlarını güçlendirmeyi başarmışlardır.⁹⁵ 1950’den sonra hemen hemen askıya alınan ve sadece politik amaçlara hizmet eden bu kanun, hazine arazisinin dağıtılması işi ile sınırlı kalmıştır. Bu şekilde dağıtılan araziler, bir ailenin işgücüne değer katacak ve geçimini sağlayacak büyüklükte olmadığı için tarımsal üretim anlamında da bir artışa neden olmamıştır.⁹⁶ 1950 sonrasında Adnan Menderes Hükümeti, partisinin iktidara gelmesinde büyük payı olan köylü kesimini memnun etmek için bazı önlemleri yürürlüğe koymuştur. Fakat 1954’lere geldiğinde Hükümet’in tarıma dayalı büyüme modeli işlemez hale gelmiş; Hükümet de strateji değiştirmek zorunda kalmıştır. Bu tarihten sonra, tarım yerine sanayiye öncelik verilmeye başlanmıştır.⁹⁷

1960’a kadar vakıflardan, özel idarelerden, Ziraat Bankasından ve özel kişilerden toplam 586.131 dönüm arazi kamulaştırılarak dağıtılmıştır. Buna karşılık hazine arazilerinden ise 18.151.432 dönüm toprak dağıtılmıştır. Bu topraklar 374.439 aileye verilmiş ve her aileye ortalama 50 dönüm kadar toprak düşmüştür. Ama dağıtılması gereken ortalama dönüm miktarı 110’dur. Dağıtılan topraklar Hazine toprağı olmuştur. Hazine toprağı tükenmeye başlayınca da verimi düşük meraların topraklarının dağıtımına geçilmiştir. Sonuç olarak, küçük parçalar halindeki toprak dağıtımı, sadece az topraklı çiftçi sayısını arttırmıştır. Özel mülk topraklarda geçmişten beri ortakçı, kiracı ya da tarım işçisi olarak çalışanlara bu topraklar neredeyse hiç dağıtılmamıştır. Bazı toprakların iyileştirilerek dağıtılması yoluna gidilmemiştir. Verilen kuruluş onarma ve işletme kredisi oranları da beklenen seviyede olmamış ve Kanun’un amacına uygun şekilde yapılmamıştır. Toprak dağıtım işleri Tarım Bakanlığı bünyesinden çıktığı

⁹⁴ Ulrich Planck ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976, s.55; Barkan, **age.**, s.489.

⁹⁵ Kemal H. Karpat, **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007, s.224.

⁹⁶ Aksöz, **age.**, s.24.

⁹⁷ Yalçın vd., **age.**, s.332.

için sonuçlar da tarımsal açıdan beklentilerin altında kalmış; sadece toprak dağıtımını uygulanabilmiştir. Bu eksik ve yetersiz uygulamalar sonucu, dağıtılan topraklar da dolaylı yollardan büyük toprak sahiplerinin eline geçmiştir.⁹⁸

27 Mayıs 1960 sonrası, toprak mülkiyet dağılımındaki adaletsizlik üzerinde tartışmalar giderek yoğunlaşmıştır. Bu tarihten itibaren toprak reformu konusu gerçek anlamda bir reform olarak ele alınmıştır. Koalisyon hükümetleri toprak reformuna, programlarının ilk sıralarında yer vermişlerdir. Çalışmalara 1961'de başlanmasına rağmen gene bir sonuç alınamamış; üç defa tasarı halinde hazırlanıp Başbakanlığa verilmişse de, her hükümet kuruluşunda tasarı geri alınarak üzerinde yeniden çalışılmaya başlanmıştır. 1961 Anayasası'nın 37, 38 ve 41. maddelerinde toprak reformu kapsamına girecek tedbirlerin alınmasını öngören hükümler yer almıştır. 1961-1972 arası toprak reformu konusunda 8 kanun tasarısı hazırlanmıştır⁹⁹. Bunlardan sadece "Dördüncü Toprak Reformu Kanun Tasarısı" Meclise gelmiştir, fakat yasalaşmamıştır.¹⁰⁰ 1972'de, iki bölümden oluşan "1617 Sayılı Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu" çıkarılmıştır. Bu kanun Toprak ve Tarım Reformu ile ilgili hükümleri içermektedir¹⁰¹.

1923'ten başlayarak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasına kadar ve bu kanunun yürürlükte kaldığı dönem de dahil olmak üzere dağıtılan toprak miktarı şöyledir: 1934'e kadar, çıkarılan kanunlara göre, çiftçi ve göçmenlere toplam 6.787.234 dönüm; 1934-1938 arası toplam 2.999.825 dekar; ve 1940-1944 arası 875.000 dekar toprak dağıtılmıştır. Sonuç olarak 1923-44 arası dönemde, toplam işlenen arazinin %8'i dolayında toprak dağıtılmıştır.¹⁰² Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, 1945-1973 yılları arası 28 yıl yürürlükte kalmıştır. Uygulama dönemi içinde 8.116 köyde 446.825 aileye 2.2 milyon hektar toprak dağıtmıştır. Ayrıca, 3.4 milyon hektar devlete ait çayır ve mera arazisinin tahsisi yapılmıştır.¹⁰³

⁹⁸ Özkök, agm., ss.43-44; Yavuz, agm., s.34.

⁹⁹ Bu tasarılar hakkında detaylı bilgi için Bk: Reşat Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 26, No.3, ss.44-82.

¹⁰⁰ Aksöz, agm., ss.24-25; Yavuz, agm., ss.37; Çevik, agm., s.683.

¹⁰¹ "Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu", **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, C 55, Kanun No:1617, Kabul Tarihi:19.07.1972, Resmi Gazete Tarihi ve No:26.07.1972/14257, ss.456-462.

¹⁰² Çevik, agm., s.680.

¹⁰³ Aktan, "Türkiye'de Toprak Reformu Çalışmaları", s.43; **Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu**, 1995.

SONUÇ

I. Dünya Savaşı'nın ardından birçok Avrupa ülkesinde yapılmış olan toprak reformlarında, uygulama aşamasında birçok sorunla karşılaşıldığı görülmüştür. Yalnızca topraksız ya da az topraklı çiftçilere arazi verilmesi ile bu reform hedeflerine ulaşılmamış olduğu; toprak reformu sonrasında, tarım reformuna giden yolun da açılması adına çiftçi teşekküllerinin kurulması, teknik ve uygulamalı öğretim, kredi sağlanması, kooperatiflerin teşkil edilmesi ve personel yetiştirme meseleleri tarım reformu sürecinde yapılması gereken işlemler olarak karşımıza çıkmıştır¹⁰⁴.

Türkiye'de, Tek Parti Dönemi CHP hükümetlerinin politikalarındaki öncelikli hedef, gerçekleştirilecek bir toprak reformuyla iktisadi, sosyal ve siyasi açıdan daha güçlü ve sağlam bir ülke oluşturmak olmuştur. CHP'nin parti programında ise sadece çiftçiyi topraklandırma sözleri üzerinde durulmuş; bu sözlerden de hazine arazisinin köylüye dağıtılması durumu kastedilmiştir. Reform sonrası için, uygulamalarda aksaklık çıkması halinde tarımsal düzeyin düşeceği ve hatta tarım alanında bir kargaşanın ortaya çıkacağı görüşü de benimsenmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle mübadillerin ve mültecilerin topraklandırılması ve tarım sektörünün sorunlarının çözülmesi için kurumlar tesis edilmiş ve kanunlar çıkarılmıştır. Hıristiyan azınlıkların mübadele veya başka yollarla ülkeyi kitleler halinde terk etmeleri dolayısıyla, bunun ülkeye tarımsal anlamda bir toprak katkısı da olmuştur.

II. Dünya Savaşı, ülkede toprak reformunu engelleyici veya geciktirici unsur olarak karşımıza çıkmıştır. 1945 yılında çıkarılmış olan Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, toprakların hukuki statüsünü tayin eden hükümleri ihtiva etmiş; toprağın ekonomik eğilimler yüzünden verimini arttıracak biçimde düzenlenmesi ve bu düzenlemeleri köylüye aktaracak olan binlerce teknik elmanın da köylülerle diyalog kurabilecekleri bir biçimde yetiştirilip elde tutulması, toprak reformunun başarıya ulaşması için gerekli görülmüştür. Bu, Köy Enstitüleri vasıtasıyla yapılmaya çalışılmıştır. Toprak reformu yasasının ilanı öncesi ve sonrasında tepkilerle karşılaşmış; ulusal birliğe katkı sağlaması da amaçlanan reformda, ister istemez iki karşıt zümre ortaya çıkmıştır.

Türk toprak reformunun amacı sadece toprak dağıtmak değil, tarımsal kalkınmayı sağlayacak gerekli ihtiyaçları gidermek ve toprakların sürekli işlenmesini sağlamaktır. Reform gerçek nitelikleri ile halka tam olarak tanıtılmamıştır. Kanun'dan en çok faydalanacak olan topraksız çiftçiler bile

¹⁰⁴ Gorni, age., ss. 79-97.

onu iyice tanıyamamış ve benimseyememişlerdir. Reformun hedefleri arasında yalnızca toprakları paylaştırmak yoktur; kurutma ya da sulama yöntemiyle yeni topraklar açmak ve bunların değerlendirilmesi amacı da vardır. CHP, bu reformun bireylerde vatan sevgisini pekiştireceği ve güçlü bir ulusun temelleri için olumlu katkı sağlayacağı düşüncesini de benimsemiştir.

Cumhuriyet Halk Partisi ve İnönü, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun çıkmasından kısa bir süre sonra, dayandıkları sosyal iktidar ilişkileri bozmadan bu reformu uygulayamayacaklarını anlamışlardır. Bu bağlamda, büyük arazi sahiplerine ödün verilmeye başlanmıştır. İnönü, yasa tartışmalarında, bu yasanın Atatürk'ün vasiyeti olduğunu söylemekte ve Atatürk döneminde büyük toprak sahiplerini “batakçı çiftlik ağaları” olarak nitelendirmekteydi. Yasanın uygulamaya geçildiği dönemde ise İnönü, kendi direktifiyle 8 Haziran 1948'de kurulan II. Hasan Saka Hükümeti'nde, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu'nun başlıca muhalif ismi Cavit Oral'ı Kanun'u yürürlüğe koymakla görevli Tarım Bakanı olarak atamıştır. Bu durum, toprağı olmayan ya da az olan köylüye yapılmak istenen devlet desteğinin yine devlet tarafından nasıl engellendiğini, acı bir sonuç olarak bize göstermiştir. Bu şekilde de büyük özel mülklerin kamulaştırılması hedefi gündemden çıkarılmıştır.

Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu, çok partili rejime geçildikten sonra da temel unsurlarını yitirmiştir. Sonuç olarak bu kanun ile sadece devlete ait olan bazı toprakların köylüye dağıtımı gerçekleştirilebilmiştir. Zaten Kanun'un kabulünden önce de sadece devlet topraklarının kamulaştırılacağı düşüncesi mevcuttur. Toprak dağıtımı konusu köylü açısından hayal kırıklığına neden olmuştur. Büyük toprak sahipleri, çiftçinin elindeki toprakları, yani eski topraklarını, köylüden geri alarak büyük oranda kar elde etmişlerdir. Bundan, reformun asıl amaçlarının köylülere anlatılamadığı ve köylülerin de bu reformu benimsemediği sonucuna varılmıştır. Genel olarak devlete ait topraklar kamulaştırıldığı için ödemeler de devlete yapılmıştır. Reformun uygulama aşamasında köylü devlete vergi vermeye devam etmiştir. Köylünün vergi yükü, dağıtılan toprakların taksitleri ve verimsiz toprak dağıtıldığı için iyi ürün elde edilememesi gibi nedenler, satın alma gücüne sahip bir köylü kitlesinin oluşumunu engellemiştir.

Sonuç olarak, Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile ülkenin toprak mülkiyet ve tasarruf durumunda istenilen değişme ve iyileşme sağlanamamış, topraksız ve az topraklı çiftçi sayısı azalmamış, çiftçinin refah seviyesi yükselmemiş ve tarım arazilerindeki parçalanma ve küçülme durdurulamamıştır.

KAYNAKÇA

“4753 Sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 41’inci ve 43’üncü Maddelerine Fıkralar İlavesine Muaddel 45’inci Maddenin Tadiline ve 55’inci Maddenin Kaldırılmasına Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 37, Kanun No: 6603, Kabul Tarihi: 20.05.1955, Resmi Gazete Tarihi ve No: 27.05.1955/9013, ss.1061-1062.

“Bazı Eşhasın Şark Menatıkından Garb Vilayetlerine Nakillerine Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 5, Kanun No: 1097, Kabul Tarihi: 04.07.1927, Resmi Gazete Tarihi ve No: 04.07.1927/624, ss.431-432.

“Çiftçiyi Topraklandırma Hakkındaki 4753 Sayılı Kanunun Bâzi Maddelerinin Değiştirilmesine ve Bu Kanuna Bâzi Maddeler ve Geçici Maddeler Eklenmesine Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 32, Kanun No: 5618, Kabul Tarihi: 22.03.1950, Resmi Gazete Tarihi ve No: 27.03.1950/7467, ss.1301-1309.

“Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **TBMM Tutanak Dergisi**, Dönem: VII, C 18, Birleşim: 67, 01.06.1945, ss.9, 22, 24, 29.

“Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No: 4753, Kabul Tarihi: 11.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No: 15.06.1945/6032, ss. 696-707.

“Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, C 18, 11.06.1945, ss. 4-48, 51-111, 115-160, 218-235.

“Hükümet Yedinde Sahipsiz Olarak Mevcut Bulunan Emlakin Emval ve Emlaki Düşman, Usat ve Hasbellüzum Hükümet Tarafından Tahrip Edilmiş Olanlara Nisbet Dahilinde Tevzii Hakkında Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No. 441, Kabul Tarihi: 16.03.1924, s.257.

“Mübadeleye Tabi Ahaliye Verilecek Amvali Gayri Menkule Hakkında Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 2, Kanun No: 488, Kabul Tarihi: 19.04.1924, ss.351-352.

“Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 7, Kanun No: 1505, Kabul Tarihi: 08.06.1929, Resmi Gazete Tarihi ve No: 11.06.1929/1213, s.935.

“Şark Menatıkı Dahilinde Muhtaç Zürraa Tevzi Edilecek Araziye Dair Kanun”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: III, C 12, ss.168, 205, 257.

“Tapu Kayıtlarından Hukuki Kıymetlerini Gaip Etmiş Olanların Tasfiyesine Dair Kanun”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre:3, İċtima:2, C12, 75, 02.06.1929, ss.279-280.

“Toprak Bayramı Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 27, Kanun No: 4760, Kabul Tarihi: 15.06.1945, Resmi Gazete Tarihi ve No: 16.06.1945/6033, s.723.

“Toprak Bayramı Kanunu”, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem: VII, C 18, 15.06.1945, ss.238, 266-267.

“Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu”, **TBMM Kanunlar Dergisi**, C 25, Kanun No: 4429, Kabul Tarihi: 04.06.1943, Resmi Gazete Tarihi ve No: 07.06.1943/5423, ss.521-529.

“Toprak ve Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu”, **Millet Meclisi Kanunlar Dergisi**, C 55, Kanun No: 1617, Kabul Tarihi: 19.07.1972, Resmi Gazete Tarihi ve No: 26.07.1972/14257, ss.456-462.

Afetinan, A., **İzmir İktisat Kongresi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1989.

Aksoy, Suat, “Toprak Reformunun Hukuki Temelleri”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara (1966), ss.53-62.

Aksöz, İbrahim; **Toprak Reformu ve Türkiye’de Toprak Reformuna İhtiyaç**, Ankara Üniversitesi Yayını, Ankara, 1973.

Akşam, 12 Haziran 1945.

Akşam, 17 Haziran 1945.

Aktan, Reşat, “Toprak Reformu ve Tarım Reformu Kavramları”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.3-17.

_____, “Türkiye’de Toprak Reformu Çalışmaları”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 26, No:3, 1971, ss.37-83.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I-III, Haz. Utkan Kocatürk, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya, **İkinci Adam**, C II, Remzi Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul, 1993.

Barkan, Ömer Lütfi, **Türkiye’de Toprak Meselesi**, Gözlem Yayınevi, İstanbul, 1980.

Başa, Şafak, “Dâhiliye Vekâleti Kuruluş ve Kurumsallaşma Dönemi: 1920-1930”, **T.C. İçişleri Bakanlığı Tarihi (1920-2014)**, Ed.: Mehmet Çelik, Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş., 1. Baskı, Ankara, 2015, ss.18-141.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5. 26, 25, Tarih: 11.06.1945, s.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.00, Yer No: 5, 26, 30, Tarih, 09.07.1945, ss.1-6.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.26.25, Tarih: 18.07.1945, s.1.

BCA, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 5.27.17, Tarih: 22.09.1945, ss.1-4.

BCA, Dosya: 73-16, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 145.116.2, Tarih: 28.02.1957, s.1.

BCA, Dosya:C1, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No:42, 248, 4, Tarih: 28.09.1939, ss. 1-2.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.3, Tarih: 17.05.1945, ss.1-2.

BCA, Dosya: D7, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 54.328.3, Tarih: 13.10.1947, ss.1-10.

BCA, Dosya 10. Büro, Fon Kodu: 490.1.0.0, Yer No: 1453.30.1, Tarih: 27.01.1948, ss. 1-165.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.4, Tarih: 04.06.1945, ss. 1-12.

BCA, Dosya: A6, Fon Kodu: 30.1.0.0, Yer No: 11.64.2, Tarih: 16.05.1945.

BCA, Dosya: 71-1016, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 116.25.9, Tarih: 07.04.1947, s.1.

BCA, Dosya: 74-94, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 123.59.18, Tarih: 20.07.1950, s.1.

BCA, Dosya: 73-58, Fon Kodu: 30.18.1.2, Yer No: 113.34.2, Tarih: 20.05.1947.

Birinci Köy ve Ziraat Kalkınma Kongresi Raporları, T.C. Ziraat Vekâleti Yayını, Ankara, 1939.

Black, Bernard S. and S. Anna Tarassova, "Institutional Reform in Transition: A Case Study of Russia", **Supreme Court Economic Review**, Vol.10, The Rule of Law, Freedom, and Prosperity, 2003, ss.211-278.

Boratav, Korkut, **Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.

Celal Bayar'ın Söylev ve Demeçleri 1920-1953, Der.: Özel Şahingiray, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.

Cin, Halil, **Miri Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1987.

Çavdar, Tefik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Yayınevi, Ankara, 2004.

Çevik, Zeki, "Cumhuriyet Türkiyesi'nde Toprak Reformu ve Uygulamaları", **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.677-686.

Dursun, Davut, "Türkiye'de Tek Partili Rejimden Çok Partili Düzene Geçişin İç ve Dış Gelişmeler Açısından Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, S 23-24, C I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, Eylül-Aralık 1998, ss.323-334.

Ekinci, Necdet, **Sanayileşme ve Ulusallaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine**, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1997.

Geray, Cevat, "Cumhuriyet Döneminde Uzayıp Giden Bir Yılan Öyküsü: Toprak Reformu", **Memleket Mevzuat Dergisi**, C 5, S 56-57, Memleket Yayınları, Ankara, Şubat-Mart 2010, ss. 34-41.

_____, "Toplum Kalkınması ve Toprak Reformu", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C 21, S 3, 1966, ss.51-68.

Gorni, Olindo, **Toprak Islahatı**, Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara, 1944.

Gökdül, Ali, "1861 Rus Toprak Reformu ve Etkileri", **Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S 1, ss.1-12.

Hamitoğulları, Beşir, "Türkiye'de Toprak, Toprak Reformu ve İktisadi Kalkınma", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXI, No:1, Ankara, 1966, ss.21-46.

Hiç, Mükerrerem, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler**, C 17, Yeni Türkiye Yayınları, Ed. Hasan Celal Güzel vd., Ankara, 2002, ss.541-564.

İnan, Süleyman, “Toprak Reformunun En Çok Tartışılan Maddesi: 17. Madde”, **Journal of Historical Studies**, S 3, 2005, ss.45-57.

_____, **Muhalefet Yıllarında Adnan Menderes**, Liberte Yayınları, Ankara, 2006.

Karaabalı, Memduh, **Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu**, Kanaat Basımevi, Ankara, 1945.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi, VIII. Cilt 1. Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1962.

Karaömerlioğlu, M. Asım, “Bir Tepeden Reform Denemesi: Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun Hikayesi”, **Birikim**, S 107, Mart 1998, ss.31-47.

Karpat, Kemal H., **Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi**, Çev. Esin Soğancılar, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.

Karpat, Kemal ve Robert W. Zens, “I. Meşrutiyet Dönemi ve II. Abdülhamid’in Saltanatı (1876-1909)”, **Türkler**, C 12, ss.873-888.

Koçtürk, O. Murat ve Meryem Gölalan, “1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.48-65.

Köksal, Yonca, “Sessiz Toprak Reformu”, **Toplumsal Tarih**, S 170, Şubat 2008, ss.24-30.

Özkök, Abdi, “Türkiye’de Toprak Reformu İhtiyacı”, **Toprak Reformu Semineri (26-27 Mayıs 1965)**, Başnur Matbaası, Ankara, 1966, ss.19-51.

Öztürk, Kâzım, **Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri ve Programları**, AK Yayınları, İstanbul, 1968.

Parasız, İlker, **Türkiye Ekonomisi 1923’ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1998.

Planck, Ulrich ve Tayyar Ayyıldız, **Toprak Reformu ve Bazı Ülkelerde Uygulanması**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1976.

Savcı, Bahri, “Toprak Reformu Üzerine”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XX, No:1, Ankara, 1965, ss.365-374.

Sönmez, M. Tului, **Osmanlıdan Günümüze Toprak Mülkiyeti**, Odak Yayınevi, Ankara 1998.

Tarım Reformu Genel Müdürlüğü Faaliyet Raporu, 1995.

TBMM Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, C 1, Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu ve Tuncer Yılmaz, TBMM Başkanlığı Yayınları, Ankara, Ekim 2013.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:1, İçtima:1, C18, 01.03.1922, s.5.

Tezel, Yahya S., **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002.

Toprak, Zafer, **İttihat-Terakki ve Devletçilik**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.

Türker, Metin, “Dünyada ve Ülkemizde Toprak ve Tarım Reformu Uygulamaları”, **Üçüncü Sektör Kooperatifçilik**, C 45, Ankara, Aralık 2010, ss.38-57.

Ülken, Yüksel, “Atatürk ve Toprak Reformu”, **Prof. Dr. Ümit Doğanay’ın Anısına Armağan 2**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1982, ss.1-10.

Yalçın, Durmuş, Yaşar Akbıyık, Yücel Özkaya, Refik Turan, Gülnihal Bozkurt, Erdiñ Tokgöz, Dursun Ali Akbulut, Nuri Köstüklü, Mustafa Balcıoğlu, Mehmet Akif Tural, Cezmi Eraslan, Cemal Avcı, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Yavuz, Fehmi, “Toprak ya da Tarım Reformu”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C XXII, No: 2, Ankara, 1967, ss.29-42.

Yetkin, Çetin, **Karşı Devrim**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.